ЗМІСТ

Розмисли. Наодинці з собою

Переглянути та купити книгу на **ridmi.com.ua**

Про книгу

Змінюються епохи, а мудрість лишається. Сенс життя і людське призначення, пошук власного шляху і вірних супутників, щоденне долання перешкод і страху заради омріяної мети — вічні істини, до яких апелює Марк Аврелій. Бо, як казав великий римський імператор і філософ, «людина не змінюється: минають епохи, з'являються та зникають країни, а людина залишається такою, якою була колись».

Невичерпне джерело розмислів та думок, обрамлених у форму афоризмів та висловів, що стали крилатими. Книга, яку продовжують читати та цитувати з часів Римської імперії і до XXI століття.

МАРК АВРЕЛІЙ

РОЗМИСЛИ
НАОДИНЦІ З СОБОЮ

ANTONINVS AVG
MAX PARTHICVS

MARCUS AURELIUS
ANTONINUS AUGUSTUS

MEDIATATIONES

МАРК АВРЕЛІЙ

РОЗМИСЛИ
НАОДИНЦІ З СОБОЮ

ХАРКІВ 2020
КЛУБ СІМЕЙНОГО ДОЗВІЛЛЯ

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
2020

ISBN 978-617-12-7848-6 (epub)

Жодну з частин цього видання не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі без письмового дозволу видавництва

Електронна версія зроблена за виданням:

Шановні правовласники!
Ми вжили всіх можливих заходів, щоб знайти вас і домовитися про придбання прав на використання в нашій книжці вашого перекладу.
Проте інформація з цього питання відсутня.
Будь ласка, з питань пред'явлення авторських прав щодо перекладу, вміщеного в цю книжку, звертайтеся до видавництва «Книжковий Клуб "Клуб Сімейного Дозвілля"» (тел. 057-783-88-89)

За виданням:
Роздумування / Марк Аврелій ; пер. з давньогрецьк. О. Омецінського. — Буенос-Айрес—Нью-Йорк : Науково-дослідне товариство української термінології, 1986. —150 с.

Під загальною редакцією *П. А. Майбороди*

Вступна стаття та коментарі *П. А. Майбороди*

Дизайнер обкладинки *Аліна Бєлякова*

Аврелій М.

А21 Розмисли. Наодинці з собою / Марк Аврелій ; під заг. ред. П. А. Майбороди, вступ. стаття та комент. П. А. Майбороди. — Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2020. — 208 с. іл.

ISBN 978-617-12-7650-5

УДК 17

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2020

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2020

Вступ

Нарис розвитку Римської держави

За легендою, Рим був заснований двома братами Ромулом і Ремом. Їхній дід, Нумітор, головував у сусідньому місті Альба-Лонзі, що було засновано, за переказами, самим Енеєм, який утік із Трої. Із престолу Нумітора скинув злий брат Амулій, який, проте, отримав відплату, на яку заслужив: згодом Ромул і Рем вбили узурпатора. Відновивши на престолі діда, вони захотіли побудувати нове місто. Не зійшовшись щодо місця заснування та назви — кожен із братів хотів назвати місто на свою честь, — вони вдалися до ворожіння за польотом птахів, яке латиною мало назву «аусціція». Тут брати так само не дійшли згоди: кожен вважав, що боги протегують саме йому. У результаті Ромул убив Рема і назвав місто на свою честь (від *лат.* — *Roma*).

Епоха царів тривала близько двохсот років (із 753 до 509 р. до н. е.). Кожен із правителів — а було їх семеро: Ромул, Нума Помпілій, Тулл Гостілій, Анк Марцій, Тарквіній Старший, Сервій Туллій, Тарквіній Гордий — облаштовував державу, вів війни з сусідніми громадами, зводив споруди і засновував інституції. Так, уже за Ромула з’явився сенат (від *лат. senex* — «старий») — збори з трьохсот сімей патриціїв (батьків-засновників міста), який було наділено законодавчою владою. За Нуми Помпілія в Римі з’явився перший календар (тоді рік складався з десяти місяців, тому закінчувався груднем, «десятим» місяцем). Цар запровадив релігійні церемонії, що були запозичені, мабуть, у сусіднього народу — етрусків (серед них — ворожіння на нутрощах жертовних тварин). Сервій Туллій звів навколо міста першу стіну і розділив народ на майнові класи — нобілів — аристократію, вершників — заможних людей і пролетарів, які могли пожертвувати батьківщині тільки нащадків (від *лат.* — *proles*).

Ще з часів Ромула у царів був конфлікт із батьками-сенаторами; цей конфлікт втілився у вигнання останнього з римських царів Тарквінія Гордого. Його син, Секст Таквіній, збезчестив знатну дівчину Лукрецію. Ця подія була останньою краплею для народу: Валерій Публікола і Луцій Юній Брут підняли повстання, вигнали царів і разом із народом принесли урочисту клятву, що в Римі ніколи не буде єдиновладдя.

За нового державного устрою, що латиною мав назву «республіка» (у перекладі — «спільна справа»), була збудована досить складна,

проте хитка система стримувань і противаг. Вища влада в республіці належала двом консулам, які обиралися на рік. Однак, щоб висунути свою кандидатуру в консули, потрібно було пройти через купу різних посад (у римлян — магістратур, *лат. concursus honorum*), серед яких: квестор — начальник державної скарбниці; едил — міський голова, який влаштовував гладіаторські бої та забезпечував постачання їстівних припасів; претор — суддя і перший заступник консула. Отже, вищу владу в республіці отримували вже досвідчені і перевірені державні діячі.

З огляду на те, що Римська республіка майже постійно перебувала у війнах з сусідами, необхідно було передбачити й управління державою в надзвичайних ситуаціях. У такому разі обирався диктатор (посада, мабуть, запозичена у етрусків), який наділявся необмеженими повноваженнями, проте лише в межах тих завдань, які він мав розв’язувати. Після успішного виконання обов’язків диктатор мав скласти свої повноваження.

Із самого початку існування республіки її знесилював конфлікт між верствами — патриціями та плебеями. Якщо патриціями називали засновників Рима, то плебеями — простий народ, нащадків чи то місцевого населення, що його було завойовано, чи то бідноти, яку не пускали до сенату.

Однак саме плебеї складали основу армії, яка завойовувала нові території навколо міста. Під час однієї з таких воєн, у 494 р. до н. е., плебеї, не витримавши гніту патриціїв, пішли з міста на Священну гору. Унаслідок цього, першого, етапу боротьби між верствами в Римі виникла нова посада народних трибунів. Народний трибун обирався плебеями, був наділений недоторканістю, а головним його правом було *вето* — можливість накласти заборону на будь-який закон, ухвалений сенатом або іншими магістратами.

Тим часом патриції створили комісію децемвірів («десяти мужів»), яка мала кодифікувати римське звичаєве право. Поряд із ухваленням досить архаїчних законів у кримінальному та цивільному праві, децемвіри постановили заборонити шлюби між патриціями і плебеями, що спровокувало новий етап боротьби в місті. Тільки у 287 р. до н. е., із ухваленням закону диктатора Гортензія, який ліквідував заборону на шлюби й увів рівне виборче право для патриціїв і плебеїв, боротьба між верствами вщухає.

Разом із міжусобною боротьбою Рим провадив активну завойовницьку політику. Спочатку війни тривали на півдні з сусідами Рима, іншими італійськими племенами — вольсками, еквами і сабінами. На півночі римській експансії протистояла конфедерація етрусків. Однак поразка при Алії від галлів у 390 р до н. е. і взяття вождем галлів Бренном самого міста перекреслели успіхи римської зброї. Рим довго ще оговтувався від цього удару; проте пізніше завойованими виявилися не тільки сусідні італійські племена, а й віддаленіші. Римляни в такий спосіб вийшли до Південної Італії, де зіткнулися з грецькими колоніями. Наймогутніша з них, Тарент, покликала на підтримку Пірра, родича Александра Македонського. За допомогою слонів той завдав римській армії поразки при Аускулі. Проте, за влучним висловом, то була *Піррова перемога* (тобто перемога, що її здобуто завеликою ціною). Незабаром римляни розгромили Пірра, підпорядкувавши собі Південь Італії.

Територіальна експансія Рима викликала занепокоєння його головного суперника Карфагена, що призвело до серії Пунічних воєн (від римської назви карфагенян — пунійців).

Незважаючи на те що Рим під час однієї з Пунічних воєн опинився на межі знищення (після поразки римських армій при Каннах у місті вигукували: «Ганнібал біля воріт!»), республіка не тільки вистояла, а й підпорядкувала собі значні території навколо Середземного моря, а потім і саме північноафриканське місто. Очолював римську армію, яка знищила Карфаген, Сціпіон Еміліан, який поціновував грецьку культуру та об’єднав навколо себе в Римі освічених греків, таких як історик Полібій та філософ Панетій.

Епоха II—I ст. до н. е. отримала назву «Епоха великих завоювань». У цей час Рим підпорядкував собі значні території відразу на трьох континентах — у Європі, Азії та Африці. Невеликий поліс — громада, керована радою старійшин і народними зборами, став світовою державою, а державні структури в ній залишилися старими. Саме це, а також майнова диференціація, що була зумовлена припливом багатств від підкорених народів, призвели до зростання напруженості в суспільстві, що позначилось серією конфліктів, які називають громадянськими війнами.

На Сицилії спалахнуло повстання рабів (136—132 рр. до н. е.). Талановиті реформатори, народні трибуни брати Гракхи спонукали

простий народ боротися за землю. Після загибелі обох реформаторів італіки розв’язали війну за рівні з Римом права. Старі інститути управління тріщали по швах, і це виводило на верхівку політичного айсберга командувачів арміями, представників двох протибічних партій — спочатку Луція Корнелія Суллу, потім — Ґая Юлія Цезаря. Кожен із них приміряв на себе диктаторські повноваження, але, якщо Сулла склав їх добровільно, змучений важкою хворобою, то Цезар загинув у сенаті, убитий кинджалами змовників 15 березня 44 р. до н. е.

Однак виснажена цивільними катаклізмами республіка відродилася ненадовго: за смерть Цезаря помстилися його політичні спадкоємці Октавіан Авґуст (якого Цезар усиновив перед смертю), Марк Антоній і Емілій Лепід, що створили союз під назвою «тріумвірат» (від *лат.* «троє чоловіків»). Для трьох, однак, місця на політичному Олімпі виявилося замало: спочатку Емілія Лепіда відправили на почесну політичну пенсію, залишивши за ним посаду верховного понтифіка (тобто жерця), а потім у наступній громадянській війні Октавіан здобув перемогу над Антонієм і Клеопатрою, сконцентрувавши у своїх руках цивільну та військову владу.

Він отримав почесний титул імператора (раніше його удостоювалися лише полководці, які здобули видатні перемоги над ворогами Рима), оголосив себе народним трибуном і принцепсом — першим сенатором із правом вносити нові закони. Отже, формально не беручи на себе верховну владу, Октавіан сконцентрував у своїх руках основні владні повноваження. Не всі римляни були готові змиритися зі встановленням нової одноосібної влади — проти Авґуста виникло кілька змов, але це був скоріше відгомін минулих республіканських чеснот, коли будь--кого, хто претендував на необмежену владу, скидали зі скелі.

Династія Юліїв—Клавдіїв (30 р. до н. е. — 68 р. н. е.), що була заснована Октавіаном, виявилася хиткою. Сам Авґуст довго вагався, кому передати владу, і після смерті кількох можливих спадкоємців заповів її нелюбимому пасинку Тиберію. Тиберій (14—37) розіграв у сенаті цілу комедію з відмовою від верховної влади і тільки після улесливих запевнень отців-сенаторів у вірності погодився приміряти на себе імперій. Тиберій був «добрим» імператором для провінцій: ощадливий і завбачливий, він позбавив їх від багатьох податків, однак «поганим» для самого Рима. Боячись сенаторів, він поїхав на острів

Капрі, звідки посилав в столицю накази про страту тієї чи іншої небажаної йому особи. Померши в атмосфері самих жахливих чуток і ненависті, він передав владу своєму небожу Калігулі (з *лат.* «чобіток» — це прізвисько дали йому солдати, коли він ще дитиною брав участь у походах батька Германіка), який став першим із ряду імператорів, що їх називали грецьким словом «тиран». Своє чотирирічне правління (37—41) Калігула провів у гульні, змушуючи надавати собі божественні почесті і ледь не ввівши улюбленого коня в консульські палати. Він був убитий своїми наближеними, які не знали, чого очікувати від такого імператора. Проте Клавдій (41—54), який правив після нього, виявився посміховиськом: він раз у раз засинав під час судових засідань, а його третя дружина Валерія Мессаліна за життя чоловіка уклала шлюб зі своїм коханцем. Нарешті його остання четверта дружина Агріппіна вмовила його всиновити свого сина від першого шлюбу, Нерона, а потім, за чутками, отруїла його на бенкеті грибами (з того часу в Римі їх називали «їжа богів», тому що померлого імператора негайно було зараховано до лику богів). Нерон (54—68), однак, здобув лаври Калігули: він уявляв себе великим актором, але мав лише славу блазня. Його жорстокість зростала: він наказав отруїти зведеного брата Британіка і вбити матір Агріппіну. Свою третю дружину Сабіну Поппею він убив ударом ноги, коли вона, бувши при надії, задрімала під час читання їм віршів. У 65 р. була розкрита змова Пізона. Почались розправи. До страти було засуджено й вихователя Нерона — стоїка Луція Сенеку. Він змушений був розкрити собі вени.

У 68 р. проти Нерона почалося повстання. Сенатом, що пробудився від довгої сплячки, його було засуджено до древньої страти — засікти до смерті, потім відрубати голову й кинути її в Тибр (річку, що протікає через Рим). Але друзі сховали Нерона на одній із вілл. Його метання («Який актор гине», — примовляв приречений імператор) увірвав один із вільновідпущеників, який вбив імператора кинджалом.

Після смерті Нерона кілька армій проголосили своїх полководців імператорами. 68 рік увійшов в історію як рік «чотирьох імператорів» (до того ж по всій імперії з’явилися лже-Нерони, яких римський історик Тацит налічував до тридцяти!). У громадянських війнах, що вибухнули, переміг командувач армією в Іудеї Веспасіан, який заснував нову династію — Флавіїв (69—96).

Режим Флавіїв виявився, однак, майже таким самим неміцним, як Юліїв—Клавдіїв. За правління засновника династії Флавіїв справи в імперії пішли вгору: на кордонах були розбиті варвари, продовжилася завойовницька політика, а сам імператор славився ощадливістю, що було особливо актуально після правління калігул і неронів. Один із римських істориків переказує навіть історичний анекдот про те, що імператор сказав своєму синові, що гроші не пахнуть, у відповідь на обурення того збором податків із громадських вбиралень.

Короткочасне правління старшого сина Веспасіана Тита, підкорювача Іудеї, було відзначено лишень відкриттям амфітеатру Флавіїв, який пізніше, у Середні віки, за свої величезні розміри отримає назву Коллізея.

Зі сходженням на імператорський престол молодшого сина Веспасіана Доміціана в Римі знову запанував «режим терору»: виносили смертні вироки сенаторам. У той самий час здійснили вдалі завоювання — полководець Доміціана Агрікола підкорив частину Британії.

У 96 р. Доміціана було вбито наближеними. Влада перейшла до рук сенаторів, але вони — характерна ознака епохи — призначили імператора з-поміж себе. Ним став старезний державний діяч Нерва (96—98), який відразу призначив своїм наступником полководця Ульпія Траяна, який подавав великі надії. З цих двох імператорів починається династія Антонінів (96—192), до якої належав і Марк Аврелій Антонін. За Антонінів Римська імперія досягає свого найвищого розквіту: держава має найобширніші за всю історію кордони і найбільшу військову міць, зовнішні вороги на якийсь час змушені зберігати мир і сплачують римлянам данину, всередині держави панує відносний мир і часи «режиму терору» змінюються згодою імператорів і сенату, законодавство гуманізується, римські закони починають трактувати рабів як таких самих людей, як і всі інші громадяни, розвиваються література і мистецтва.

За правління Марка Ульпія Траяна (98—117) Рим повернувся до завоювань: на Балканах підкорене плем’я даків, на Сході завдано поразки давнім суперникам — парфянам, війська імперії навіть увійшли в їхню столицю Ктесифон. Правління Траяна було ідилічним і тому, що за нього не було страчено жодного сенатора. Крім того,

сенату на деякий час було повернуто управління внутрішньою політикою.

Наступник Траяна, його далекий родич Адріан (117—138), вдався до низки принципових нововведень: повернув парфянам завойовану його попередником провінцію в обмін на довгий мир на східних кордонах, заздалегідь призначив відразу трьох спадкоємців, забезпечивши передачу влади на сорок років уперед. «Золота доба» Антонінів переважно була зумовлена завоюваннями Траяна і передбачливістю Адріана. У внутрішній політиці Адріан — тонкий поціновувач прекрасного — поширив культ всього грецького: грецька мова — головна при палаці, процвітають грецька поезія та грекомовний авантюрний роман. Сам Адріан обожнює юнака Антиноя — його форми він накаже увічнити після трагічної ранньої загибелі останнього. Наявні, однак, і деякі провісники майбутньої бурі: в Іудеї повстав Бар-Кохба, який оголосив себе месією, і Адріан, придушивши повстання, наказує стерти саму пам’ять про Єрусалим, а євреям забороняє жити в Палестині.

За Антоніна Пія (Благочестивого) (138—161) Римська держава перебуває у повному спокої. По всіх провінціях панує мир, який перерветься тільки за Марка Аврелія внаслідок військової кампанії на Сході, яку розпачато персами, і вторгнення войовничого племені маркоманів на Заході.

Залишається лише додати, що після смерті Марка Аврелія в 180 р. влада перейшла до його сина Коммода (180—92 рр. до н. е.), який своїм божевільним правлінням перекреслив всі переваги «п’ятьох добрих імператорів», підірвав добробут імперії; по смерті останнього з Антонінів Рим знову надовго занурився в громадянські війни.

Життя і правління Марка Аврелія

Римський імператор Марк Аврелій Антонін (161—180) народився 26 квітня 121 р. н. е. Його батько та дід були консулами та преторами. Коли досить рано помер батько, виховання малого Марка Аннія Вера взяв на себе дід. Походячи з сім'ї сенаторів з Іспанії, він був віддаленим родичем імператора Адріана (117—138), який, не маючи дітей, помітив успіхи Марка. Тоді він наказав своєму наступнику Антоніну Пію (138—161) всиновити юнака з тим, щоб після смерті попередників той успадкував скіпетр Римської імперії[1].

Марк Аврелій отримав прекрасну класичну освіту. Мистецтву ораторської промови грецькою його вчили Анній Марк, Канній Целер та Герод Аттік, латиною — Корнелій Фронтон[2]. Він також змалку вивчав філософію; тут його наставником був Аполлоній Халкедонський. Його освіта була б неповною, якщо б він не вивчав основ римського права. Пам'ять про своїх вчителів Марк Аврелій поважав настільки, що в приміщенні для ларів (домашніх божків) наказав умістити їхні золоті зображення.

Ще в дитинстві дався взнаки характер Марка Аврелія. Так, він вкладав у заняття стільки сил, що його здоров'я стало погіршуватися в юному віці. Унаслідок постійних філософських роздумів Марк Аврелій здавався похмурим, але, за словами його біографа, «не зникла його привітність… він був чесним без непохитності, скромним без слабості, серйозним без похмурості»[3]. Він залишався дуже поступливим і, незважаючи на своє презирство до театру, цирку та видовищ, піддавався на вмовляння відвідати їх. Приділяв увагу Марк Аврелій і таким нефілософським заняттям, як грі в м'яч та полюванню.

У вісімнадцятирічному віці Марк Аврелій стає квестором. Після смерті імператора Адріана в Байях (Італія) Антонін Пій робить Марка консулом разом із собою. З того часу його, незважаючи на відразу до мирських благ, оточувала палацова розкіш. Більше того, відомо про інтриги проти Марка Аврелія, про намагання посварити між собою Антоніна Пія, який став для Марка прийомним батьком, та майбутнього імператора. Однак Антонін, не маючи філософських чеснот Марка Аврелія, відрізнявся якістю всіх добрих імператорів —

здоровим глуздом, тому на ці намовляння не піддавався.Тож відносини між ними завжди залишалися добрими.

Після смерті Антоніна Пія в березні 161 р. Марк Аврелій, за наполяганням сенату, стає імператором із співправителем Луцієм Вером, який також був усиновлений Антоніном Пієм за наполяганням Адріана. Вони правили разом протягом восьми років, до смерті Луція Вера в 169 році.

Луцій Вер не відрізнявся добрими якостями, які характеризували Марка Аврелія; джерела називають його нестриманим у пошуку задоволень. Виступивши проти парфян, він доручає війну своїм легатам, а сам розкошує в Антіохії. За життя Луція Вера Марк Аврелій намагався пом’якшувати його недоліки, що викликало значні нарікання проти самого Марка (такі самі нарікання виникатимуть проти імператора внаслідок недостойної поведінки його найближчих родичів, і в цьому випадку Марк Аврелій намагатиметься не помічати їх). У 169 р. під час спільного походу проти маркоманів Луцій Вер помирає внаслідок інсульту.

Одним з основних принципів внутрішньої політики Марка Аврелія було правити в згоді з сенатом. Він постійно повторював, що дуже сильно бажав, щоб за його правління не було страчено жодного сенатора (і був вельми засмучений, коли цього не вдалося досягти). Однією з ознак пієтету Марка перед сенатом було те, що він, за присутності в Римі, завжди відвідував засідання, навіть коли не доповідав. Він повернув судові функції до компетенції сенату й особисто оновлював списки сенаторів. Марк Аврелій намагався повернутися до часів, коли імператор вважався тільки першим із сенаторів, постійно радячись із ними й повторюючи: «Справедливіше мені слідувати порадам настільки досвідчених друзів, ніж настільки досвідченим друзям коритися моїй волі, волі однієї людини»[4].

У сфері законодавства Марк Аврелій провів низку реформ, спрямованих на його гуманізацію та наближення до потреб часу. Так, він впорядкував право спадкування, дозволивши незаконним дітям наслідувати майно. Виступав за зменшення покарань за кримінальні злочини, хоча в деяких справах, коли провина була особливо кричущою, залишався невблаганним. Деякі кримінальні справи імператор вів особисто, вважаючи, що претори надто швидко виносять вироки. Піклуючись про артистів, які виступали на великій висоті

в цирку, він наказував класти на підлогу подушки, щоб вони не вбилися.

Марк Аврелій ненавидів донощиків і не допускав їх до себе. Однією з головних його турбот було постачання хліба до столиці. Намагався не підвищувати податків і, коли державна скарбниця була спустошена через війну, влаштував аукціон, на якому продавав імператорські скарби. Одночасно одним із його найбільших страхів було увійти в історію скупим імператором, тому він постійно спростовував такі думки, коли чув їх від друзів або від чужих людей.

Досить часто через філософські звички й серйозний непохитний характер поведінка Марка Аврелія викликала сміх у натовпу. Так, змушений ходити на циркові вистави, імператор витрачав час не на їх споглядання, а «мав звичку… читати, слухати доповіді, робити висновки (за державними справами. — *Наук. ред.*)»[5]. Коли внаслідок скрутної ситуації з набором до армії він покликав до лав збройних сил навіть гладіаторів, ходили чутки, що він бажає позбавити народ задоволень, примусивши всіх займатися філософією.

Імператор відрізнявся прискіпливістю в будь-якій справі, особливо у виконанні релігійних обрядів. Одного разу виступ війська, яке очолював Марк Аврелій, затримався через особливо ретельне виконання обрядів[6]. Саме через релігійність імператору, можливо, приписували диво — нібито під час війни він своїми молитвами звів із небес блискавку й напоїв військо, яке страждало від спраги. Може здатися, що філософські погляди імператора складно пов’язати з примітивними релігійними забобонами, до яких звертався Марк Аврелій, але треба пам’ятати про особливості епохи. Так, у життєписі імператора згадується чоловік, який пообіцяв, що настане кінець світу, тільки-но він, зістрибнувши з дерева, перетвориться на лелеку. У призначений день цей невіглас плигнув, випустивши з-під одежі лелеку. Коли його привели до імператора, той вибачив йому і відпустив, хоча мав всі підстави стратити. Іншу історію, яка характеризує епоху, розповідає Лукіан, коли говорить про смерть Перегріна Протея, який спалив себе, щоб довести своїм послідовникам, що він має надзвичайні здібності.

Незважаючи на те що Марк Аврелій бажав правити мирно, приділяючи увагу розвиткові культури та духовності, йому доводилося

багато воювати як у межах самої імперії, так і проти зовнішніх ворогів. Із внутрішніх війн найбільшою судилося стати проти його власного полководця Авідія Кассія, який підняв повстання в 175 р., після придушення повстання буколів у Єгипті, коли з'явилися чутки, що Марк Аврелій тяжко захворів і от-от помре. Однак повстання виявилося нетривалим: хоча в Римі й було неспокійно, тільки-но Марк Аврелій з військами збирався виступити проти Авідія, узурпатора було вбито, а його голову надіслано імператору. Марк Аврелій лише висловив розчарування, що не міг помилувати претендента на імператорську діадему, і дуже м'яко поводив себе з родичами Авідія Кассія, ніхто з яких не постраждав унаслідок помсти чи якоїсь підозри. Також пробачені були міста, які підтримали Авідія Кассія, особливо Антіохія та Александрія, хоча деякий час Марк Аврелій їх не відвідував.

Початок правління Марка Аврелія прийшовся на поновлення воєнних дій на Сході. Перський правитель Вологез розпочав війну, і до Антіохії було відправлено Луція Вера, який, як уже зазначалося вище, не вів війну самостійно, доручивши її своїм легатам (тобто представникам імператора). Більше того, після смерті Луція Вера Марк Аврелій дав зрозуміти, що всі плани військової експедиції проти Персії належали саме йому.

Наприкінці 160-х років починається вторгнення на територію Римської імперії групи племен, яка відома під назвою маркоманів. Початок війни з маркоманами довелося відкласти (одночасно з цим вторгненням загрожували повстаннями Британія та Єгипет), щоб укласти мир із персами, і тільки після цього всі сили було кинуто проти маркоманів. Розбивши варварів, Марк Аврелій мав плани приєднати до Римської імперії нові провінції — Маркоманію та Сарматію, але цим намірам завадило повстання Авідія Кассія. У 178—179 рр. почалася нова війна з маркоманами, яку Марку Аврелію не судилося закінчити. У римській армії розповсюдилася невідома пошесть, що вразила й імператора. Він помер у Віндабоні (нині — Відень) 17 березня 180 р., передавши владу своєму сину Коммоду.

Увійшовши в історію як один з «п'яти добрих імператорів», як філософ на троні, Марк Аврелій так і не зміг упорядкувати свого сімейного життя. Його дружині Фаустіні Молодшій (яка була дочкою його названого батька Антоніна Пія) приписували постійні подружні

зради: нібито Коммода вона народила від зв’язку з гладіатором, а також інспірувала повстання Авідія Кассія, щоб позбутися чоловіка, якого не любила. Однак Марк Аврелій чи то не помічав невірності дружини[7], чи то так робив, нібито не помічає, тому що після її смерті він проголосив похвальну промову на її честь та призначив померлій спеціальних жриць. Погруддя Фаустіни зберіглося до нашого часу.

Усього Фаустіна народила Марку Аврелію тринадцятьох дітей, але з дитинства вийшли лише четверо. Причому свого старшого сина Марк Аврелій втратив, коли тому було п’ять років, тому престол успадкував Коммод. Щодо останнього складно сказати, як ставився до нього сам Марк Аврелій. З одного боку, зробивши його наслідником престолу, він бере його з собою у військові походи та надає почесні посади, з іншого — перед смертю він нібито бідкався, що залишає після себе такого сина. Однак і тут імператор не поступився своїм гуманізмом: коли він захворів, наказав не впускати до себе нікого з найближчого оточення, хвилюючись, щоб на них не поширилась його хвороба. Перед смертю він викликав до себе Коммода, щоб передати знаки імператорської влади, але теж просив не підходити надовго до себе. Одним із найбільших нарікань щодо Марка Аврелія було те, що він залишив після себе такого сина[8].

Без сумніву, Марк Аврелій був цікавою людиною й одним із видатних римських імператорів. Але не слід думати, що він набагато випередив свою епоху, був лише «філософом на троні» в оточенні натовпу, який не міг його зрозуміти. Вивчаючи біографію Марка Аврелія, насамперед впадає в очі суперечливість його характеру: він досить часто змінював уже ухвалені рішення, намагався бути неупередженим, що досить часто в нього не виходило, відрізнявся марнославством та бажанням знати найменші чутки про свої погані риси. Йому досить часто заважало те, що він, як і більшість інших римських правителів, намагався зробити все *як слід*. Натомість реальність зовсім не відповідала тим чи іншим ритуальним формам, які він прагнув зберігати. Він, як син своєї епохи, страждав від різних релігійних забобон. Далекий від релігійної толерантності, він розпочав переслідування християн. У той самий час не можна применшувати і його гуманізму: для нього доля маленької людини — чи то незаконного сина, чи то актора, який виступав у цирку, що його він так

не любив, була дуже важливою, що й складає, разом із його філософським твором, одну з найвизначніших рис цього непересічного імператора.

Нарис розвитку стоїцизму

Стоїки — одна з трьох головних шкіл у давньогрецькій елліністичній філософії, поряд зі скептиками і епікурейцями, що з’явилася IV ст. до н. е. Її засновником був Зенон Кітійський, який, переселившись до Афін, вчив у Розписній Стої, звідки і пішла назва школи.

Головним завданням стоїчного вчення було продемонструвати розумність і доцільність світобудови, що значною мірою відрізняло їх від скептиків, котрі не були переконані у пізнаваності навколишнього світу, а тим більше, у його розумності.

Філософію стоїки поділяли на три частини: логіку, фізику та етику. Перша частина філософії — *логіка* — мала показувати межі пізнання і давати критерій цього пізнання. Світ стоїки вважали пізнаваним, а те, яким він є, роз’яснювалося у другій частині філософії — *фізиці*.

Усі предмети навколишнього світу, відповідно до вчення стоїків, діляться на дві частини — безтілесні й тілесні. Безтілесними є порожнеча, простір, час і чиста думка (стоїки називали її лектон — «те, що має бути сказано»). Усе інше, у тому числі космос, вони уявляли тілесним, пориваючи з платонівською традицією, яка уявляла його лише умоглядним.

Джерелом, що породжує все у світі, стоїки бачили найтоншу вогняну субстанцію — пневму. Пневма робить космос живим, тому і сам Усесвіт розумівся стоїками як жива істота. Існування космосу можна розділити на великі періоди — від займання до займання, — кожен з яких відділений від іншого світовою пожежею, що спалює все живе.

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

ridmi
ТВІЙ УЛЮБЛЕНИЙ КНИЖКОВИЙ

КУПИТИ